

koyma, nazar gibi konuların yanında sünnet ve törenleri ve çocuklara yönelik bazı tedavi yöntemleri üzerinde durulmuştur.

II. Bölüm, evlilik kurumu işlenmiş. Evlilik hazırlıkları, kız beğenilmesinden düğün ve düğün sonrası uygulamalar, gelin -kaynana ilişkisi ve eğlence-müzik-hoyrat gibi konular işlenmiştir.

III. Bölüm'de "Ölüm" başlığı altında inanç alanından defin törenlerine ve definden sonra yapılan uygulamalara yer verilmiştir.

IV. Bölüm'de çeşitli konularla ilgili hak inançları üzerinde durulmuş. Sayılar, rüya, uğur-uğursuzluk, ahiret, kıyamet, insan uzuvları ve davranışları, yemek kültürü gibi çeşitli konular ve bunların çevresinde oluşan inanç ve uygulamalar işlenmiştir.

Kitap, alan araştırmasına dayanan bir çalışma olması dolayısıyla zengin bir kaynak kişi listesi ve kaynakça verilerek sonlandırılmıştır.

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE BUDİZM VE MANİHAİZM TERİMLERİ

Ayşegül Gözel

Hacer Tokyürek'in bu çalışması, Uygurca metinlerde geçen Budizm ve Manihaizm terimlerini ayrıntılı olarak ele alan bir eserdir.

6-13. yüzyıllar arasında, bugünkü Doğu Türkistan'da yerleşik bir düzen kuran Uygurlar; Budizm, Manihaizm ve Hristiyanlık dinlerini benimsemişlerdir. Özellikle Budizm ve Manihaizm gibi iki büyük dini kabul ederek kültür çevrelerini genişletmişlerdir. Bu dinlerin kutsal kitaplarını Uygurcaya çevirmişlerdir. Bu tercüme faaliyetlerinde başarılı da olmuşlardır. Çevirdikleri eserlerdeki dinî terminolojiyi çoğunlukla Türkçeleştirmişlerdir.

1908 yılından beri Uygurcanın belgeleri işlenmektedir. Ancak Uygurca dinî terimler hakkında bütün Uygurca metinleri kapsayan bir çalışma yoktur. R. R. Arat'ın "Uygurlarda İstilahlara

Dair" (*Türkiyat Mecmuası*, S 7-8, 1942, s. 56-81) adlı makalesi, dinî terimler üzerinde yapılan ilk önemli çalışmadır. Arat'ın Budizm'in temel özelliklerini ve buna ait terimleri ele alan makale boyutundaki bu çalışması, şablon olarak da metodik bir eserdir.

Arat'tan sonra, yayınlanan Uygurca metinler çok artmıştır. Uygurca bilgimiz de derinleşmiştir. Hacer Tokyürek'in eseri, daha fazla metin taramasına dayandığı gibi; terimler de daha kapsamlı ve ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Eser, "Giriş", "Budizm ve Budizm Terimleri", "Manihaizm ve Manihaizm Terimleri", "Eski Uygurca Metinlere Göre Budizm'in Manihaizm'e Etkisi", "Sonuç" ve "Dizin" olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır.

"Giriş" bölümünde (s. 13-18); Budizm ve Manihaizm'in ortaya çıkışı, yayılma alanları ve Türklerin bu dinlerden etkilenmeleri ve benimsemeleri hususu açıklanmıştır.

"Budizm ve Budizm Terimleri" bölümünde (s. 19-460), Eski Türkçe Budist terimleri incelenmiştir. Eserin en geniş

bölümüdür. Terimler, kendi içinde şu alt başlıklarda gruplandırılmıştır:

Dört Asil Gerçek, Sekiz Asil Yolu Uygulayanların Elde Ettiği Unsurlar, Üç Cevher, Erdem, Pāramitā, Varoluş Zincirinin On İki Halkası, Dört Yardımcı Sebep, Beş Skandha, Üç Bilgi ya da Varoluşun Üç İşareti, Üç Hazine ve Budizm'in Öğretileri, Samsāra, Doğum Ölüm Döngüsü, Nirvāna, Üç Zaman, Beş Kötü Zaman.

Bu başlıkların her biri de kendi içinde alt başlıklara ayrılmıştır. Her bir madde başında Eski Türkçe terim verildikten sonra bunun Sanskritçe ve Çince karşılıkları gösterilmiştir. Ayrıca var ise Palice, Tibetçe ve Toharcadaki karşılıkları da verilmiştir. Terimlerin sözlük anlamları verildikten sonra terimin ifade ettiği mana, Budizm açısından ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Son olarak da Eski Türkçe terimin metinlerde nasıl geçtiği örneklendirilmiştir. Uygurca metinlerden alıntılanmış bu örneklerde yayıncıların okuyuşlarına sadık kalmıştır.

Çalışmada terimlerin açıklamaları için William Edward Soothill ve Lewis Hodous'un *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms* adlı eseri, Soka Gakkai'nin *Dictionary of Buddhism* adlı eseri, Robert Beer'in *The Handbook of Tibetan Symbols* adlı eseri, Buswell Rober E. ve Donald S. Lopez'in *The Princeton Dictionary of Buddhism* adlı eserinden yararlanılmıştır.

“Manihaizm ve Manihaizm Terimleri” bölümünde (s. 461-498), Budizm terimlerindeki plan uygulanmıştır. Burada ilave olarak terimlerin; bulunabilmediği kadarıyla Süryanice, Soğdca, Orta Parçça, Partça karşılıkları da verilmiştir. Bu bölümde terimler, kendi içinde şu alt başlıklarda gruplandırılmıştır:

Mani Buddha, İki Prensipten ya da Kök, Üç Zaman Kanunu, Tanrı Düşüncesi, Karanlığın Dünyası Ahriman, Dört Mühür ya da Dört Tanrı, Manastır ve Manastır Hayatı, Manihaizm'de İbadet, On Türlü Günah, Kurtuluş ve Kurtuluş Yolu, Samsāra, Nirvāna. Bu başlıkların her biri de kendi içinde alt başlıklara ayrılmıştır.

“Eski Uygurca Metinlere Göre Budizm'in Manihaizm'e Etkisi” bölümünde (s. 492-509), Uygurca metinlere göre Budizm ve Manihaizm'in etkileşimi incelenmiştir. Bu bölümde, Manihaizm'in kurucusu Mani'nin öğretisini yaymaya başlaması ve Hindistan'a yaptığı ziyaretlerde Budizm'in felsefesinden yararlandığı görülmektedir. Özellikle “aydınlanmamış varlıkların önceki hayatlarında yapmış oldukları karmaları gereğince altı hayat biçiminin birinde yeniden doğarlar” (Tokyürek, 2019: 445) (Samsara) düşüncesi, Mani'nin kendi dinini yaymak için gittiği Hin-

distan'da öğretisine kattığı en önemli kavramdır. Ayrıca Peygamber-elçi, ahlaki değerler, münzevi hayat, günah ve bedeli gibi konularda Manihaizm'in Budizm'den açık bir şekilde etkilendiği görülmektedir.

Eski Türkçedeki birçok Manihaist terimin Budist terimler arasında da bulunması, Manihaizm'in Budizm'den ne kadar çok etkilendiğini göstermektedir. Budist Türkçe terimler ile Manihaist Türkçe terimler arasındaki benzerliklere örneklerle dikkat çekilmiş ve bu benzerliklerin nedenleri açıklanmıştır. Örneğin Buddha ve onun özellikleri ile unvanları, Maitreya Buddha düşüncesi, ızdırap türleri, kötülüğe sevk eden üç zehir düşüncesi ve altı duyu organı, tanrılar, beş tanrı olgusu, tanrılar yeri gibi pek çok terimin ortaklık gösterdiği belirtilmiştir. Bu etkileşimin nedenleri değerlendirilmiştir.

“Sonuç” bölümünde (s. 511-513), Budizm ve Manihaizm terimlerinin yapısı ve Uygurcanın kaynak dillere bakış açısı incelenmiştir.

Eski Uygurcada; Budizm ile ilgili 1840, Manihaizm ile ilgili 133 dinî terim tespit edilmiştir. Bu terimlerin yapıları, bir tablo yardımı ile görsel olarak araştırmacılara sunulmuştur. Terimler, bir

veya birkaç kelimedenden kurulmuştur. Terimlerin içinde yabancı kelimeler de bulunmakla birlikte Türkçe olanlar çoğunluktadır.

“Kaynaklar ve eser kısaltmaları” (s. 516-523), sonuç ve dizin bölümlerinin arasına yerleştirilmiştir.

“Dizin” bölümünde (s. 525-608), önce Uygurca Budizm terimlerinin dizini verilmiştir. Bunu Sanskritçe dizin, Palice dizin, Çince dizin, Tibetçe dizin, Soğdca dizin ve Toharca dizin takip etmektedir. Ardından Uygurca Manihaizm terimlerinin dizini gelmektedir. Bunu da Süryanice dizin, Soğdca dizin, Orta Persçe dizin, Partça dizin, Çince dizin ve Sanskritçe dizin izlemektedir. Terimlerin dillere göre de dizinlenmesi; maddeye ulaşımı kolaylaştırmış, eserin kullanımına katkı sağlamıştır.

Eski Uygurcadaki terimler, çoğunlukla Türkçedir. Bazen terim, birden fazla dilden kelimelerle de kurulmuştur. Budist terimlerin bazıları bire bir çeviridir.

Bu yayının ile Budizm ve Manihaizm terimleri kapsamlı bir çalışma olarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Doç. Dr. Hacer Tokyürek'i bu önemli çalışmasından dolayı kutlar ve çalışmalarının devamını dileriz.